

Versegly Ferenc „Ungarische Sprachlehre” című könyve — száznyolcvanöt év múltán*

1. Az „Ungarische Sprachlehre” Versegly pályájának ahhoz a szakaszához tartozik, amelynek CSÁSZÁR ELEMÉR „Versegly a helytartótanács szolgálatában” címet adta (CSÁSZÁR ELEMÉR, Versegly Ferenc élete és művei. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1903. 307), vagyis amikor a helytartótanács megbízásából tankönyveket szerkesztett (amelyek egytől egyig a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdánál jelentek meg).

Ezeknek a tankönyveknek a sorát 1816-ban az „Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae” [A magyar nyelv grammatikai szabályainak foglalata] című,

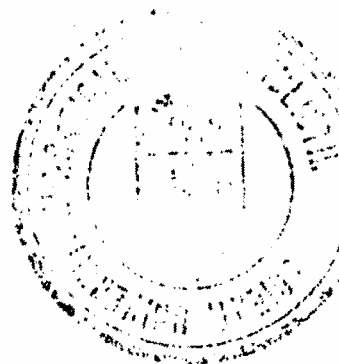
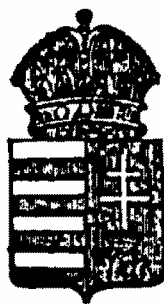
* Versegly Ferenc születésének 245. és halálának 180. évfordulója alkalmából Szolnokon 2002. szeptember 27-én rendezett ünnepi megemlékezésen elhangzott előadás módosított és lényegesen bővített szövege.

hangtant és alaktant tartalmazó munka nyitja meg, amely az anyagot a második osztálytól kezdve a gimnázium öt osztálya számára öt kötetecskére (*tomulus*-ra) osztja el. — Közbevetőleg említtem meg, a Verseggy-bibliográfia öregbítésére, hogy az Epitome 1821-ben is megjelent. Ez a harmadik kiadás abban tér el az eredetitől, hogy a nyelvtannak mind az öt kötetecskéje külön címlapot kapott, s a változatlan szöveget, az impresszum tanúsága

1. sz. melléklet

Az „Epitome” 3. kiadásának egyik címlapja

E P I T O M E
INSTITUTIONUM GRAMMATICARUM
TOMULUS III.
PRO IV. GRAMMATICAE SCHOLA.

Constat in cruda 12 nr. V. F.

Cum speciali Privil. Sacrat. Caesareo-Reg. Apostol. Majestatis.

B U D A E,
TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE,
STEREOTYPO WATTSIANO.

1 8 2 1.

szerint, *Stereotypo Wattiano*, vagyis az Egyetemi Nyomdához 1818-ban szerződötetett amerikai nyomdásznak, Watts Jánosnak újonnan bevezetett „stereotípija eljárás”-ával nyomtatták. (L. az 1. sz. mellékletet, a harmadik kötetecske címlapját. Watts János működésére I. IVÁNYI BÉLA és GÁRDONYI ALBERT, A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577—1927. Szerkesztette CZAKÓ ELEMÉR. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 147—50; 202, ahol a „stereotipizált iskolakönyvek” között az Epitome nincs föltüntetve.)

Az „Epitomé”-vel együtt, de külön címlappal látott napvilágot az „Exercitationes Idiomaticae Hungaricae secundum regulas Epitomes concinnatae...” [Magyar nyelvi gyakorlatok az Epitome szabályai szerint összeállítva]. Ezt követi, még ugyanabban az évben, a „Magyar Ortografia... Bevezetés gyanánt a’ Magyar Nyelvtudományba”, majd 1817-ben ennek német nyelvű változata, az „Ungarische Rechtschreibung, als Einleitung in die Ungarische Sprachlehre”. E két „bevezetés” után következik előadásom tárgya, az „Ungarische Sprachlehre”, ugyancsak 1817-ben, majd pedig valamennyi tankönyvének betetőzésekképp, nyelvtani munkásságának szintézise, a „Magyar Grammatika, avagy Nyelvtudomány”, 1818-ban. Az „Ungarische Sprachlehre” tehát ezeknek a tankönyveknek sorába tartozik, ezekkel a tankönyvekkel van szoros és kölcsönös összefüggésben.

Az említett tankönyvek egységes szemléletet tükröznek, azonos eljárással készültek, nevezetesen a nyelvtani anyagot katekizmus módjára, kérdésekben-feleletekben adják elő. Külső formájukban, beosztásukban is szembetűnően eltérnek Verseghy részletes leíró nyelvtanaitól, mégpedig egyfelől az 1805-i „Neuverfaßte Ungarische Sprachlehré”-től, másfelől az 1816—1817-i „Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae”-nek „Etymologia” és „Syntaxis” című kötetektől. Az eltérést azért hangsúlyozom, mert már előljáróban előadásom tárgyára vonatkozó bibliográfiai tévedésre kell rámutatnom.

Az 1817-i „Ungarische Sprachlehré”-t ugyanis előbb PETRIK GÉZA könyvészete (Magyarország bibliographiája 1712—1860. Harmadik kötet. DOBROWSKY ÁGOST, Bp., 1891. 773), majd nyomában RÉKASI ILDIKÓ Verseghy Ferenc-bibliográfiája (Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, 1994. 109. tétel, 52), s végül RÉKASIRA hivatkozva a Borda Antikvárium katalógusa (22. Ajánlójegyzéke, Bp., 1997. 8270. tétel) a „Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre” második kiadásának tünteti fel. Ám, mint a következőkből ki fog tűnni, az „Ungarische Sprachlehre” — címének részleges hasonlósága ellenére — nem korábbi német nyelvtanának második kiadása, hanem attól céljában, tartalmában és szerkezetében eltérő, új munka. Eljött tehát az ideje, hogy Verseghynek ezt a hatodfélszáz oldalt kitevő könyvét fellapozzuk, és kijelöljük helyét életművében.

2. Induljunk ki címéből: „Ungarische Sprachlehre zum Gebrauche der ersten Lateinischen und Nationalschulen im Königreiche Ungarn, und anderen Kronländern”¹ [Magyar nyelvtan az első gimnázium és a nemzeti iskolák használatára a Magyar Királyságban és a többi örökös tartományokban]. Szemben tehát a magyar nyelv általános és teljes igényű leírásával, amilyen korábbi német nyelvű rendszeres nyelvtana volt, ez a tankönyv speciális céllal, egy meghatározott, részleges feladat teljesítésére készült.

Erről a sajátos feladatról és megoldásáról Verseghy az előszóban (Vorinnerung) tájékoztat. Miután ugyanis — mint mondja — az „Epitome” kedvező fogadtatásban részesült, a helytartótanács úgy rendelkezett, hogy iskolai nyelvtanát anyanyelven (értsd: nem latin nyelven) készítse el a gimnáziumok első osztálya, valamint a nemzeti iskolák számára, sőt azoknak a felnőtteknek is, akik magántanulás útján kívánják alaposan elsajátítani a magyar nyelvet. E legfelsőbb rendelkezésnek megfelelően — így folytatja — összeállította azoknak a szabályoknak teljes gyűjteményét, amelyek mind a magyar nyelv-

¹ L. a 2. sz. mellékletet, a mű címlapját.

nek etimológiáját, vagyis alaktanát, mind pedig szintaxisát, vagyis mondattanát, magukban foglalják („...liefern ich hier eine vollkommene Sammlung der Regeln, welche sowohl die ungarische Etymologie oder Wortforschung, wie auch die Syntax oder Wortfügung enthalten.“).

CSÁSZÁR ELEMÉR, aki monográfiájában fél oldalnyi terjedelemben egyedül foglalkozott a munkával, úgy vélte, hogy az „Ungarische Sprachlehre” a helytartótanács „ferde

2. sz. melléklet

Az „Ungarische Sprachlehre” címlapja

Ungarische Sprachlehre
zum Gebrauche
der
ersten Lateinischen
und
Nationalschulen
im Königreiche Ungarn, und anderen
Kronländern.

Mit Allergh. Bewill. Seiner K. K. und Apostolischen Majestät.

D E R,

gedruckt mit königlichen ungar. Universitätschriften.

1 8 1 7.

okoskodásának köszöni létrejöttét”. A magyart ugyanis „csak a második gimnáziumban, a II. grammatikai osztályban kezdték az Epitome-vel tanítani, az elemi iskolák és az első gimnáziumi osztály számára nem volt könyv”; „a helytartótanács megbízta tehát Verseghyt, hogy pótolja ezt a hiányt, szerkesszen olyan könyvet, mely a magyar nyelv egész rendszerét, tehát a mondattant is elmagyarázza, és az említett két iskolán kívül magánhasználatra is alkalmas legyen.” Hogyan lehet ezt a két homlokegyenest ellenkező célt összekötni, arról a helytartótanács nem nyilatkozott — teszi hozzá CSÁSZÁR ELEMÉR, s így folytatja — „Verseghynek kellett volna kitalálnia, neki kellett volna elsimítani azt a pedagógiai gondolkodásnak ellentmondó képtelenséget, hogy az oktatás alsó fokán az egész nyelvet, a fölsőbbön pedig csak az alaktant ismerje meg a tanuló” (CSÁSZÁR i. m. 313).

A Verseghy védelmében említett pedagógiai balfogás mellett világosan látnunk kell azt, hogy a helytartótanács az előzőektől eltérő, új típusú tankönyv megszerkesztésére adott megbízást Verseghynek. A megbízás hátterében ugyanis a következő elgondolás munkálhatott: írjon Verseghy kezdő tanulók (és felnőttek) számára olyan magyar nyelvi tankönyvet, amely magában foglalja mind az etimológiát, mind a szintaxist, ilyen értelemben tehát teljes grammatikát; mégpedig a magyarnak hagyományos módon, latin közvetítő nyelv segítségével történő oktatásának iskolai gyakorlatával szakítva, élő közvetítő nyelvet alkalmazzon, német nyelven magyarázza meg a nyelvtani fogalmakat és szabályokat.

Nézzük most már meg közelebbről: hogyan felelt meg Verseghy a megbízásnak.

3. Az előszó, valamint a részletes tartalomjegyzék után az 527 lapot kitevő munka két részre oszlik. Nagyobbik fele, 352 lapon a grammatikát tartalmazza két fejezetben, mégpedig: „I. Theil: Die Wortforschung” (1—159), „II. Theil: Die Wortfügung” (160—352) címmel; kisebbik fele, 175 lapon, gyakorlati jellegű, a szókincs különféle rétegeinek és csoportjainak megismerésére, illetőleg elsajátítására szolgál (353—527). Ennek megfelelően a továbbiakban először a grammatikát elemzem, utána a gyakorlati tananyagot tárgyalom.

Ami a grammatikát illeti, Verseghynek olyan redukált nyelvtani összeállítást kellett tehát szerkesztenie, amit az alkalmazott nyelvészet az 1970-es évektől kezdve pedagógiai grammatikának nevez (l. erre pl. H. H. STERN, *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford University Press, London, 1983. 175—7, 181). Vagyis: a nyelv általános és részletes leírása helyett, illetőleg annak alapján, az oktatás meghatározott céljának, a tanulók felkészültségének, szükségleteinek, igényeinek stb. megfelelő speciális, súlypontosított, vagyis rövidített, iskolai nyelvtant kellett írnia. Mégpedig kezdők számára és német nyelven.

Verseghy képzettsége és munkássága alapján igen alkalmas volt e feladat elvégzésére. Hiszen egyfelől nemrég került ki tolla alól az „Epitome”: az „Analyticae Institutio-num Linguae Hungaricae” első, „Etymologia” című kötetének, a gimnáziumi oktatás céljaira készült, rövidített változata; másfelől pedig a német nyelvű grammatikaírásra előzményként keze ügyében volt a „Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre”. A további kérdés tehát, hogyan használta fel saját munkásságának eredményeit, s ennek során hozott-e újat azokhoz képest.

CSÁSZÁR ELEMÉR sommás véleménye szerint: „Az alaktan nem egyéb, mint az Epitome paragraphusainak rövidített fordítása, elhagyta mindazt, ami nem tartozik szorosan a nyelv leírásához, s a latin helyett a német nyelvvel hozta kapcsolatba a magyart; a mondattan pedig kivonat a régi német nyelvkönyvből...” (i. m. 313—4).

CSÁSZÁR ELEMÉR, bár a szövegek összevetésével nem hitelesítette észrevételeit, Verseghy lényeges eljárásaira rátapintott. Kézenfekvő lenne, hogy én most itt az összeha-

sonlító elemzés hiányát pótoljam, s a CSÁSZÁR ELEMÉR által tömören vázolt eljárásokra példákat sorakoztassak fel. Ám a dolog sokkal összetettebb, mint gondolhatnánk. Verseghynek az alaktani részben végrehajtott változtatásai ugyanis még az első látásra egyszerűnek tűnő esetekben is többnyire olyan szövevényesek, hogy bemutatásuk a jelen tárgyalás kereteit és lehetőségeit meghaladják. A mondattani rész pedig annyira elüt rendszeres német nyelvű nyelvtanától — ennek vázlatossága és tömörsége, amannak részletessége és aprólékossága tekintetében —, hogy összehasonlításuknak nincs közös alapja.

Összefoglalva az eddig elmondottakat: az „Ungarische Sprachlehre” a kezdők szükségleteihez igazodó, új nyelvtant tartalmaz. Német nyelvűsége, valamint a magyarnak a némettel való összevetése folytán, a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetében is fontos helyet foglal el. Egyúttal jelentős állomás Verseghy tankönyvírói munkásságában: a latin nyelvű „Epitome” után átmenetet alkot „Magyar Grammatika” című művéhez. Ugyanis az „Epitome” holt nyelven, a latin grammatikával összehasonlítva tanítja a magyar nyelvtant gimnazista diákoknak. Az „Ungarische Sprachlehre” élő nyelven, németül, német nyelvtani sajtóságokkal összevetve ismerteti a főbb magyar nyelvtani szabályokat a németet beszélő vagy ismerő tanulóknak. A „Magyar Grammatika, avagy Nyelvtudomány” pedig immár magyar nyelven, a magyar nyelvben kinyomozható analógiák alapján, magyarul beszélő tanulóknak és tanítóknak nyújt teljes és részletes magyar leíró nyelvtant.

Áttérve a kötet második, gyakorlati tananyagot közlő részére, itt egyértelműen kideríthető: mit használt fel korábbi munkáiból Verseghy, és mi újat hozott az előzőkhöz képest.

Lássuk tehát az egyes fejezeteket!

Az első, a „Verzeichniß der gewöhnlichsten Wurzelwörter” (353—67) [A leggyakoribb gyökérszavak jegyzéke] című magyar—német szószedet nem más, mint az „Exercitationes” című gyakorlókönyv „Radices Hungaricae frequentius occurrentes” című (1816: 5—20) magyar—latin szójegyzékének átültetése.

A második, a „Sprachübungen für Anfänger” (367—80) [Beszédgyakorlatok kezdők számára], amely egyszerű olvasmányokat tartalmaz magyar nyelven és német fordításban, az „Exercitationes”-ben „Ex Orbe Picto Joannis Comeni” címmel szerepel (1816: 20—9), magyarul és latin fordításban.

A harmadik, az „Einige Redensarten des sittlichen Umgangs” (380—94) [Az udvarias társas érintkezés egynéhány fordulata] című összeállítás magyarul és németül, a „Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre”-ből: a „Verzeichnis der gewöhnlichsten Redensarten der sittliche Umgangs” című gyakorlat (1805: 352—65) átvétele.

A negyedik, a „Die Abgeleiteten Wörter, welche im gemeinen Leben öfters vorkommen” (395—449), [Képzett származékszavak, amelyek a közönséges életben gyakran előfordulnak] című szójegyzék magyarul és németül, az „Exercitationes”-ban magyarul és latinul található meg.

Az első négy feladat közül tehát hármát az Exercitationesből ültetett át, a latin anyagot a német nyelvi megfelelőekkel helyettesítve; egyet pedig, kisebb kihagyásokkal a „Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre”-ből vett át szóról szóra. Megállapíthatjuk ezért, hogy Verseghy az első négy fejezetben újat nem hozott.

Így érkezünk el a gyakorlati tananyag utolsó, leghosszabb s egyúttal a kötetet záró fejezetéhez, a „Beszélgetések — Gespräche” címűhöz (449—527). A különféle, többnyire a hétköznapi élet témáiról szóló, kétnyelvű beszélgetések BÉL MÁTYÁSNAK „Der Ungarische Sprachmeister”-étől (1729) kezdve a hazai nyelvkönyveknek gyakori, a grammatikát kiegészítő részei. Maga Verseghy is közölt ilyen párbeszédeteket mind a „Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre”-ben, „Barátságos beszélgetések — Freundschaftliche Gespräche” címmel (366—92), mind pedig az „Exercitationes”-ben „Barátságos beszélgetések

— Dialogi Familiares” címmel (29—43). Mindkettőben öt-öt, szövegükben egymástól eltérő beszélgetések találhatók.

Az „Ungarische Sprachlehre” számára tizenöt új beszélgetést szerkesztett. Ez a kötet legeredetibb része. A párbeszédekben — mint az „Előszó”-ban utalt rá — „figyelme főként az országok, városok, városrészek, házi eszközök, majorsági állatok, a kézművesség és a mesterségek elnevezésére irányult” („findet man hier ... einige Gespräche, in welchen mein Hauptaugenmerk auf die Benennungen der Länder, und Städte, der Theile einer Stadt, der Gerätschaften in einem Hause, der Thiere in einem Meyerhoff, der Handwerke, und Künsten ... gieng”). A szokványos témák mellett tehát, mint amilyen az étkezés vagy a ruházkodás, Verseghy elemi fokon a szakszókincs néhány rétegét kívánta megismertetni a tanulókkal. Az a Verseghy, aki 1793-ban, a „Proludium”-ban először vetette fel szakszótárak megírásának tervét (vö. GÁLDI LÁSZLÓ, Verseghy, a szótáríró: Nyr. 1957: 263).

4. Fordítsuk most figyelmünket az „Előszó”-ban kiemelt témák közül a városrészek leírására, vagyis a „IV. Beszéllgetés”-re (481—9), amelyben Budát, a várnegyedet és környékét mutatja be. Mielőtt azonban megismerkednénk a leírással, villantsuk fel ennek életrajzi fogantatású hátterét.

A pálos rend feloszlata után Verseghy egzisztenciája éveken át bizonytalan volt. Előbb azt tervezte, hogy Egerbe költözik, de mostohaapja halála után 1790-ben „Budát maradandó lakhelyének választván [...] özvegy édes Anyját önmagához Budára hozta” — mint első életrajzírója, SÁGHY SÁNDOR feljegyezte. (L. Verseghy Ferencz’ Maradványai és Élete. Budán, 1825. 147.) CSÁSZÁR ELEMÉR kiderítette, hogy a vízivárosi Medve utcában talált egy alkalmas kis lakást (i. m. 38), 1792-ben vízivárosi szomszédságába költözött régi barátnője, az egykori apáca, Herpi Krisztina. Verseghy naponta felkereste őt, s többnyire társaságában töltötte az esti órákat (vö. CSÁSZÁR i. m. 116—9). Szép szerelmes óráinak, idillikus napjainak, ha más nem, 1794-ben letartóztatása, illetve fogása vetett véget.

Történetünk idején, élete utolsó éveiben, Verseghyt saját házában találjuk. Édesanyja halála után ugyanis Ositzki Jánossal, a nádor egykori ajtónállójával és annak feleségével költözött össze — amint erről ugyancsak SÁGHY tudósította az utókort — „ama házacskában, mellyet saját közös pénzen vettek, ’s melly a’ hozzá tartozó kertecskével a’ várhegynek lejtős oldalán napkeletre való kies fekvése miatt méltán kedvelt csendes menedékhelye volt a’ Világ zajjától visszavonultt, csupán a’ Músákkal foglalatoskodó Tudósunknak” (i. m. 222). CSÁSZÁR ELEMÉR tudomása szerint a közös házvásárláshoz Verseghy az „Epitome” honoráriumával járult hozzá (CSÁSZÁR i. m. 360). Azt elég pontosan megállapíthatjuk, hol állt a ház; címét ugyanis maga Verseghy Horváth János veszprémi kanonoknak, 1820. március 25-én írt levelében így adta meg: „Házunknak adressa ez: Wasserstadt in der neuen Gasse beim Aug Gottes N. 699. gerade unter der Hauptkirche der Festung.” (In: HORVÁTH KONSTANTIN, Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások” (az első magyar kat. teol. folyóirat) története 1820—1824. Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1820—1822. Veszprém, 1937. 53*.) Vagyis: Víziváros, Új utca 699. szám, közvetlenül a Vár Főtemploma alatt. Hogy melyik ez az utca? Íme: „A mai Donáti és Szeder utca sarkánál kezdődő, majd a Batthyány és Fiáth János utca sarkán végződő kanyarulatot utca [...] a Várhegy lejtős terepén”, amely „épületsoros utcává csak a [XVIII.] század végén alakulhatott, és mint új útvonal Neue Gasse = Új utca néven a XIX. sz. elején szerepel.” Ebben az utcában született 1805-ben Schedel Ferenc, a későbbi Toldy Ferenc, s 1872-ben róla nevezték el az utcát. (L. HORLER MIKLÓS et al., Budapest műemlékei I. Akadémiai Kiadó, Bp., 1955. 686. Magyarország műemléki topográfiaja. IV. Szerkesztő POGÁNY FRIGYES).

3. sz. melléklet

A „IV. Beszélgetés” az „Ungarische Sprachlehre”-ből

481

IV. Beszélgetés.

Ferencz, és Hüga.

Hüg. Ugyan, kérlek, beszélj nekem valamit arról a' Budáról. Asszonyanyánk sokat emlegeti.

Ferencz. Szívesen.

Hüg. Asszonyanyánk azt mondgya, hogy mikor az ember szép időben egy hegyre feljut, egy tekintettel látja maga előtt feküdni Pestet, Budát, Ó Budát, Szent Endrét és Vácot.

Ferencz. Aza' Cinkotai hegy. De a' Budai várból is szép a' kilátás, mert innen a' Dunát is látni.

Hüg. A' Duna Pest és Buda között folyik, ugye?

Ferencz. Igen is. A' hid az egyik városból a' másikba negyven egynehány hajónn fekszik.

Hüg. Boldog Isten! nagyon széles lehet tehát a' vize.

Ung. Sprachl.

IV. Gespräch.

Franz und seine Schwester.

Schwester. Erzähle mir doch etwas, ich bitte dich, von der Stadt Ofen. Unsere Mutter spricht vielmal davon.

Franz. Herzlich gern.

Schwester. Unsere Mutter sagt, daß man beim heitern Wetter von einer Anhöhe mit einem Blick Pest, Ofen, Altöfen, Sankt Andre, und Waisen vor sich liegen sieht.

Franz. Das ist die Anhöhe bei Zinkota. Aber die Aussicht ist auch von der Ofner Festung sehr schön, denn von da sieht man auch die Donau.

Schwester. Die Donau fließt zwischen Pest und Ofen vorbei, nicht wahr?

Franz. Ja. Die Brücke von einer Stadt zu der anderen liegt auf vierzig, und einigen Schiffen.

Schwester. Großer Gott? Das Wasser muß also sehr breit seyn.

Œ b

Fe.

482

Ferencz. Elhízem azt. Van azonkívül repülő hid is azon esetre, ha talán a' hajóhidat a' szél vagy más mostoha eset megrontaná.

Hüg. Repülő hidat még soha sem láttam. Az oskolák a' várban vannak?

Ferencz. De ott ám egy bástyánn, mellyről Vácztot, a' Vizi Várost, és az egész Pesti térséget Pesttel együtt látni.

Hüg. A' várnak hány kapuja van?

Ferencz. Négy, és a' gyalogok' számára három földött garádics.

Hüg. Mond el nekem előbb a' kapukat.

Ferencz. Napnyugot felé van a' Bécsi kapu; dél felé a' Fejérvári; napkelet felé az új; éjszak felé pedig a' vizi kapu.

Franz. Das glaube ich. Es giebt ausserdem auch noch eine fliegende Brücke hier auf den Fall, wenn die Schiffbrücke durch den Wind, oder einen andern widrigen Zufall beschädigt werden sollte.

Schwester. Eine fliegende Brücke sah ich noch nie. Sind die Schulen in der Festung?

Franz. Es freilich auf einer Bastey, von welcher man Waizen, die Wasserstadt, die ganze Pester Ebene sammt der Stadt Pest übersieht.

Schwester. Wie viel Thöre hat die Festung?

Franz. Viere, und für die Fußgänger drei gedeckte Treppen.

Schwester. Nenne mir erst die Thöre.

Franz. Gegen Westen ist das Wiener Thor; gegen Süden das Stuhlweissenburger; gegen Osten das neue; und gegen Norden das Wasserthor.

Hüg.

Hüg. Hát a' földött garádicsok hol vannak?

Ferencz. Az egyik a' Bécsi és a' Fejérvári kapu között, melly a' Krisztina' várossába visz; a' másik az oskola mellett, a' harmadik pedig a' fő templom mellett. E' két utolsó garádicsonn a' Vizi várossá járnak.

Hüg. Vallyon a' vár magában nagyé?

Ferencz. Elhiszem azt. Hisz egész egy város.

Hüg. Így hát több útszái vannak?

Ferencz. Az útszákot mindgyárt elmondom. Ammint az ember a' Bécsi kapunn bemegy, a' házak azonnal négy útszára oszlanak, melyek közül a' két középső a' város' házánál, melly a' vár' közepénn fekszik, a' másik kettő pedig a' fegyverháznál végződik.

Schwester. Wo sind denn die gedekten Treppen?

Franz. Eine derselben ist zwischen dem Wiener und Stuhlweissenburger Thor, welches nach der Christinastadt führt; die andere neben den Schulen, und die dritte bei der Hauptkirche. Auf diesen zwei Leitern geht man in die Wasserstadt.

Schwester. Ist doch die Festung groß in sich?

Franz. Das will ich glauben. Sie ist ja eine ganze Stadt.

Schwester. Sie hat also mehrere Gassen?

Franz. Die Gassen will ich dir gleich beschreiben. Wie man beim Wiener Thor hienein geht, so theilen sich die Häuser also gleich in vier Gassen ein, deren zweye, die mittleren nemlich, bis an das Stadthaus, welches in der Mitte der Festung liegt, die zwei anderen aber bis an das Zeughaus langen.

484

Hüg. Hát inmentül fogva nincs több útja?

Ferencz. Csak egy vízi le az embert a' Királyi palota mellett az új kapunn a' Rác városba. De Kristina' várasza felé van a' bástyánn egy igen szép, és hosszú sétáló hely két sor agáczafák között.

Hüg. Gyöppel be födve?

Ferencz. Nem; fejer köporral van meg-hintve.

Hüg. Ott én gyalog sétálni nem szeretnék.

Ferencz. Miért?

Hüg. Hisz a' legkisebb szellőnél teli van az ember' szeme köporral; talpai pedig a' hőségben megégnek.

Ferencz. Azelőtt a' pázsit között kopár utak voltak.

Schwester. Von da an sind also keine Gassen mehr.

Franz. Nur eine einzige führt neben dem königlichen Schloß beim neuen Thor in die Reichenstadt hinunter. Aber gegen die Christinastadt ist auf der Bastey ein sehr schöner, und langer Spaziergang zwischen zwei Reihen Nussbäumen.

Schwester. Mit Rasen bedeckt?

Franz. Nein; er ist mit weissen Sand bestreuet.

Schwester. Dort möchte ich zu Fuß nicht spazieren gehen.

Franz. Warum?

Schwester. Die Augen sind ja einem bei den mindesten Lüftchen voll mit Sand, und die Sohlen brennen in der Hitze durch.

Franz. Vorhero waren zwischen dem grünen Rasen lahle Fußsteige.

Hüg.

Hug. Hát templom a városban hány van?

Ferencz. Három. A' Bécsi kapunál egy, mellyben a' Királyok koronáztatnak, de isteni szolgálat egyébkor mindeddig nem tartatik; a' másik a' fő templom, mellyet még Mátyás Király építtetett; a' harmadik pedig a' Királyi palotának a' temploma, mellyben szent István Király' jobb keze tiszteltetik.

Hug. Piarczok is vannak talán?

Ferencz. A' koronázás' templom mellett az első piarcz látszik, mellynek közepénn vörös márványból épített kút fekszik.

Hug. Ivó vizzel?

Ferencz. Ivóval, melly a' szomszéd hegyekből csövekenn emelkedik fel. A' második piarcza' fő templom előtt van hasonló kút-

Schwester. Wie viele Kirchen giebt es in der Festung?

Franz. Dreie. Beim Wiener Thor eine, in welcher die Könige gekrönt werden, aber sonst bis jetzt kein Gottesdienst gehalten wird; die zweite ist die Hauptkirche, welche noch der König Mathias hat bauen lassen; die dritte aber die Schloßkirche, in welcher die rechte Hand des heiligen Königs Stephan verehret wird.

Schwester. Giebt es vielleicht auch Plätze?

Franz. Neben der Krönungs Kirche sieht man den ersten Platz, in dessen Mitte ein Brunn vom rothen Marmor liegt.

Schwester. Mit einem Trinkwasser?

Franz. Ja, welches sich von den nahen Gebirgen durch Röhren erhebt. Der zweite Platz ist vor der Hauptkirche mit einem ähnlichen Brunnen,

tal

486

tal, és a' szent Háromságnak magos köképevel.

Hüg. Hat ennek a' vize?

Ferencz. Az első kútból vezetetik ide. A' harmadik a' Parádapiarcz, hol a' fő strázsház fekszik; a' negyedik pedig a' fegyverház előtt a' szent György' piarcza.

Hüg. Hát e' két utolsó piaczonn nincsenek kútak?

Ferencz. A' szent György' piaczára felölatik csövekenna' Dunából a' víz egygymachinának segedelmével, mellyet szüntelen lovak hajtonak. Innen ugyanazon víz csövekenna' másik kútba vezetetik, melly a' Parádapiaczonn áll. A' Dunából egygymásik machina felhajtya a' vizet a' Királyi palotába is,

und mit einer hohen steinernen Bildsäule der heiligen Dreifaltigkeit.

Schwester. Und dessen Wasser?

Franz. Wird aus dem ersten Brunnen hieher geleitet. Der dritte ist der Paradeplatz, wo die Hauptwache liegt; und der vierte der Sankt Georgi Platz vor dem Zeughaus.

Schwester. Und auf diesen zwei letzten Plätzen giebt es keine Brunnen?

Franz. Auf dem Sankt Georgi-Platz wird das Wasser aus der Donau vermittelst einer Maschine hinauf getrieben, welche durch Pferde immer in der Bewegung erhalten wird. Von hier wird das nemliche Wasser in Röhren zu dem andern Brunnen geleitet, welcher auf dem Paradeplatz steht. Aus der Donau treibt eine andere Maschine das Wasser auch in das Königliche Schloß hinauf.

Hüg.

Hüg. Látni a' várban szép épületeket?

Ferencz. A' legszebb és legroppantabb a' Királyi palota; azután a' fegyverház, az ország' háza, a' Királyi Kamara, a' Királyi Könyvnyomtatásnak a' háza, mellynek saját betümetézői, betüöntői, és papirosmalmai vannak, azután a' Prezidiális ház, a' város' háza, és a' theátrum. Vannak ezonkivül az Uraságoknak is szebbnél szebb házaik.

Hüg. A' vár tehát magas hegyenn fekszik?

Ferencz. Körülötte pedig a' völgyben a' külső városok vannak. Dél felé Kristina' városa, mellynek napnyugoti végénn a' város' majorja, hovámulatságnak okáért sok ember gyűl öszve; a' várnak napkeleti táján a' Rác város szent Gellért' hegye alatt. A' Duna és

Schwester. Sieht man in der Festung schöne Gebäude?

Franz. Das schönste und größte ist das Königliche Schloß; dann das Zeughaus, das Landhaus, die Königliche Kammer, das Haus der Königlichen Buchdruckerei, welche ihre eigene Buchstabenstecher, Buchstabengießerey und Papiermühlen hat, dann das Präsidialhaus, das Stadthaus, und das Theater. Außerdem haben auch die Herrschaften sehr schöne Häuser.

Schwester. Die Festung liegt also auf einem hohen Berge?

Franz. Und um sie herum sind im Thale die Vorstädte. Auf der Südseite die Christinastadt, auf deren westlichen Grenzen der Stadtmeyerkoff, wo sich zur Unterhaltung viele Leute sammeln: auf der östlichen Seite der Festung die Kaiserstadt unter dem Sankt Gerhards Berg. Zwischen der Do-

488

a' vár között fekszik a' vizi város, ennek napnyugoti végénn az Országút nevezetű külső város; e' mellet tovább az Új város, mellynek házait az O. Budai házaktól csak egy utza választja el.

Hüg. Hát e' külső városokban sok templom van?

Ferencz. Valamint a' vár, úgy a' Vizi város is két Plébániára van osztva, mellyeknek egyikében a' Tisztelendő Capucinus Atyák szolgálnak. Van itt azonkívül még a' fő Parochiális templomon kívül, melly szent Annáé, egy másik is, mellynél az Apácák szent Ersébet' regulája szerint a' betegeknek szolgálnak, és szent Flórián' temploma a' Katonaispita mellett.

Hüg. Mondgyák, hogy Budánn Irgalmas Barátok is vannak.

Ferencz. Vannak az

nau und der Festung liegt die Wasserstadt, am westlichen Ende derselben die Vorstadt, welche Landstrassen genannt wird, neben dieser dann die Neustift, deren Häuser von den Altosner Häusern nur eine Gasse scheidet.

Schwester. Gibt es in diesen Vorstädten viele Kirchen?

Franz. Wie die Festung, so ist auch die Wasserstadt in zwei Pfarreien eingetheilt, deren eine die Ehrwürdigen Väter des Kapuziner Ordens versehen. Es ist außerdem noch hier, neben der Hauptpfarrkirche zu Sankt Anna, auch eine andere, bei welcher die Klosterfrauen nach der Regel der heiligen Elisabeth die Kranken bedienen, und die Sankt Florian Kirche neben dem Spital der Soldaten.

Schwester. Man sagt, daß es in Ofen auch Barmherzige Brüder giebt.

Franz. Ja, auf der Or-

Országúton, hol a' Plébános hivatalt| Capistránus Barátok viselik. E' vidékben van a' várasai ispitához tartozó kápolna is.

Hüg. Az új várasban hihető csak egy templom van.

Ferencz. Csak egy, valamint Kristina' várasában, és a' Rác várasban is, hol a' második templom az ó hitü Rácoké.

Hüg. Hát a' szent Gellért' hegyénn nincs épület?

Ferencz. Ott vagyon most az új csillagnézö torony, és az Asztromusoknak lakása.

Hüg. Köszönöm fáradságodot, édes Bátyám. Tizenegy az óra; mennyünk aludni. Kivánok jó éjszakát.

Ferencz. Aludgy jól te is, édes Húgom.

Landstrasse, wo das Amt eines Pfarrers die Capistraner Mönche versehen. In dieser Gegend ist auch die Kapelle, welche zum Armenhaus gehört.

Schwester. In der Neustift ist wahrscheinlich nur eine Kirche.

Franz. Nur eine, wie auch in der Christinastadt, und auch in der Reigenstadt, wo die zweite Kirche den Altgläubern gehört.

Schwester. Ist denn auf den Sankt Gerhards Berg kein Gebäude.

Franz. Dort ist jetzt die neue Sternwarte, und die Wohnung der Astronomen.

Schwester. Ich danke dir für deine Mühe, lieber Bruder. Es ist bereits elf Uhr; laß uns schlafen gehen. Ich wünsche dir eine gute Nacht.

Franz. Schlafe auch du wohl, liebe Schwester.

Kedvelt házát Verseghy műalkotásban is megörökítette, „A’ Teremtésnek Képe” című költeményének bevezetőjében: „Csendes, mint a’ sír, és setét volt az éjszaka, mikor egy álomkép hajnal felé végét szakasztván nyugodalmannak, térgyeimre késztetett nyoszolyámbúl, hogy az Isteni Felségnek éjjeli oltalmáért hálákat adgyak. Felöltvén köntösömöt, kiültem a’ nyári hüsnek kedvéért Budai házamnak érké[lyé]re, honnan nappal a’ Dunát, ’s az egész Pesti térséget látom.” (Verseghy Ferencz’ Maradványai, i. m. 133).

Hogy milyen volt a kert, Verseghy azt is Horváth János kanonoknak írta le, 1821. szeptember 26-án, miután hiába várta ígért látogatását: „A’ kertben az új tekék és fahempelykék [fabábuk] már penészednek; az ökölnyi őszi baraszkok lehullottak; a’ sok szép virágok elcsüggedtek; a fejér szöllő elrothadt, a’ veres pedig az érestül elijedt, hasztalan várván napról napra a’ kedves vendégeket.” (HORVÁTH KONSTANTIN i. m. 123*).

Előzőleg pedig, 1821. április 22-én, így invitálta őt budai időtöltésre: „Ragadgya ki magát a’ sok munka közül egy üdöre, jöjjön hozzám. Ha megúnnya virágos kertecskénket, rándúllyon ki a’ váras’ majorjába, Pestnek múlató erdőcskéjébe, Vácra, Esztergomba, Szent Gellért’ hegyére, csillagokat nézni, a’ fürdőbe, melly házunktól nem messze van.” (HORVÁTH KONSTANTIN i. m. 110*).

Az idézett életrajzi források nyomán kirajzolódik előttünk Verseghynek, a budai polgárnak alakja. Évtizedeken át élt ebben a városban, járta utcáit, tereit, lépcsőit, ismerte épületeit, intézményeit, nevezetességeit, élvezte hajnali és alkonyati hangulatát, gyönyörködött az eléje táruló kilátásban. Szerette ezt a várost, ahol élete utolsó éveiben, annyi viszontagság után, megnyugvást talált.

Horváth Jánoshoz írt leveleiből kiviláglik, hogy személyes kötődés készíteti Verseghyt arra, hogy a várost másokkal megismertesse. Ez a szándék munkál az „Ungarische Sprachlehre” „IV. Beszélgetés”-ében, Buda és környékének leírásában, amely pedagógia-, hely-, valamint nyelvtörténeti szempontból egyaránt figyelemreméltó.

Az utóbbi évtizedekben az idegennyelv-oktatás szerves részét alkotja a művelődéstörténet és az országismeret (Kulturkunde, Civilisation, Cultural Background); hazai vonatkozásban igen korai Verseghy kezdeményezése, amikor a párbeszéd formával élve, mint egy idegenvezető mutatja be, ne feledjük: Magyarország fővárosát, a magyar nyelvet tanuló ifjúságnak. Helytörténetileg is érdekes Buda és környékének magyar nyelvű leírása. Nyelvtörténetileg is számon tarthatjuk a szöveget, itt fordul elő például nyomtatásban először, nyilván élő nyelvhasználat alapján, a német *Stadtmeyherhof* elnevezésnek magyar megfelelője, tükörfordítása *váras’ majorja* alakban (vö. FNESz.⁴ 2: 737, ahol az első adat térképről 1833-ból való).

Mindezt szem előtt tartva olvassuk el az „Ungarische Sprachlehre”-ből a „IV. Beszélgetés”-t (az eredetiről fénymásolatban készült 3. sz. mellékletéről).

ÉDER ZOLTÁN

Ferenc Verseghy’s Ungarische Sprachlehre — 185 years later

Ferenc Verseghy’s textbook, published in 1817, must have failed so far to command the attention it deserves because bibliographies, quite erroneously, listed it as the second edition of his earlier grammar entitled *Neuverfasste Ungarische Sprachlehre*. This paper assigns that book its proper place among Verseghy’s textbooks. Breaking with the prevailing practice of writing grammars in Latin, Verseghy presents the main rules of Hungarian grammar in a living intermediary language, German (that is, he simultaneously provides what is called „pedagogical grammar” in terms of applied linguistics). The book contains new features especially in its practical parts, the dialogues exemplifying various topics. Of these, the most interesting text is the fourth one,

in which Verseghy, an inhabitant of the city of Buda (he lived in the Víziváros for decades) introduces the Castle District and its environment to his learners as if on a guided tour — in other words, he teaches „civilisation” in addition to grammar. On account of its originality, this text is of interest not only in terms of the history of language teaching but also with respect to local history and historical linguistics.

ZOLTÁN ÉDER